

KÖRKÉP

Szerkeszti Gróh Gáspár

MŰVÉSZEK A HÁBORÚBAN 1914–1918

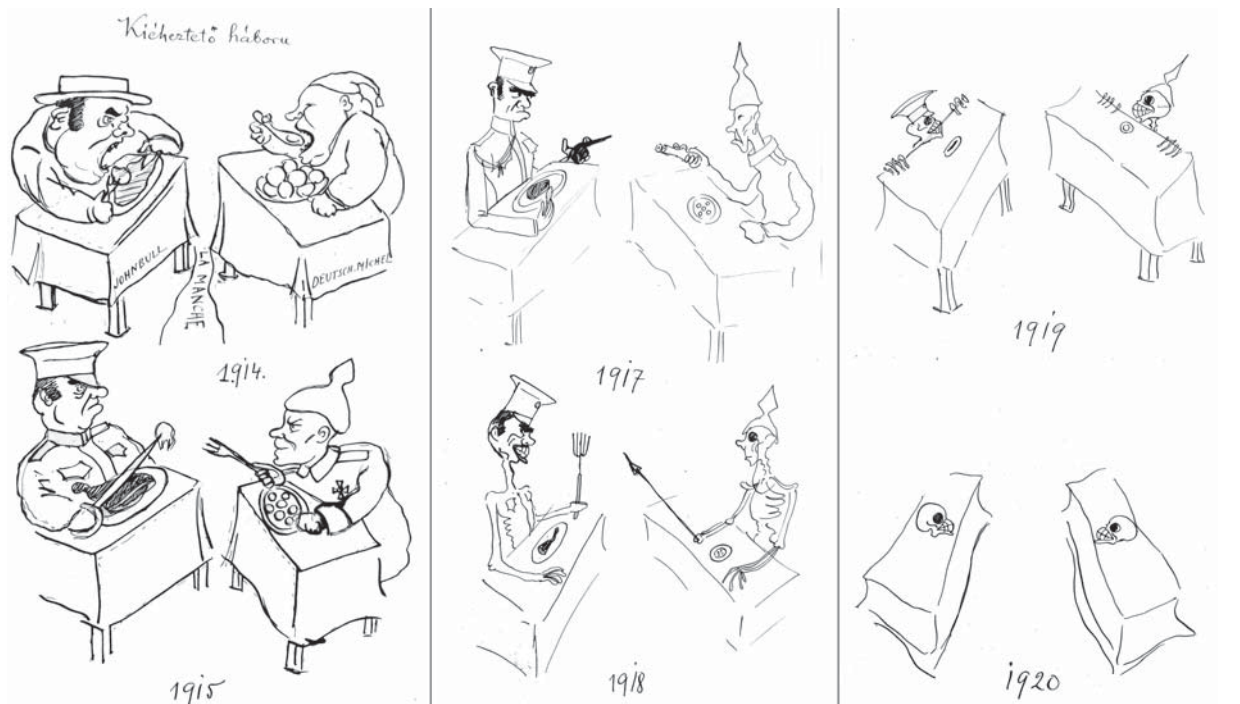
Tüskés Anna

Az első világháború századik évfordulója kapcsán számos művészeti témájú monográfia jelent meg: amerikai művészet, olasz futurizmus, brit művészet, francia illusztrációk, berlini avantgárd, német női művészek az első világháború idején. Egyes művészek világháborús tevékenységéről viszonylag kevés önálló mű készült (pl. *Wilhelm Thöny im Ersten Weltkrieg*). Jó néhány kiállítás is foglalkozott az elmúlt években a művészek és a világháború kapcsolatával, melyek közül érdemes kiemelni a Getty Research Institute *World War I: war of images, images of war*, az Országos Széchényi Könyvtár *Képpé formált háború: az első világháború nemzetközi képes emlékei*, a Belgrádi Nemzeti Múzeum *Light in the darkness of World War One* és a kecskeméti Cifrapalota *Mednyánszky László, Farkas István és Nagy István az I. világháborúban* című kiállítását.

Ebbe a sorba illeszkedik a festő és művészettörténész Ludmann Mihály könyve. Célja bemutatni a magyar művészek részvételét haditudósítói vagy katonaként az első világháborúban. Fő kérdései: hogyan vettek részt, mi volt a feladatuk, milyen tapasztalatokat szereztek a festők, szobrászok a fronton, hogyan jelenítették meg ezt műveikben, és milyen hatást gyakorolt a háború későbbi munkásságukra. A szerző huszonkilenc művész munkásságát hat fejezetbe (az első művészáldozat, hadifogságban, a sajtóhadiszállás művészei, katonafestők, szobrászok a harctéren, építészek a háborúban) csoportosítva tárgyalja, középpontba helyezve háborús műveiket: vázlatosan bemutatja az egyes festők, grafikusok, szobrászok és építészek életét, művészeti tanulmányait, a háború előtti munkásságát, majd részletesen elemzi a háború során készített műveit, végül röviden ismerteti az alkotó háború utáni munkásságát. Gyakran olvashatunk hosszú idézeteket a lemergi és a margitszigeti hadikiállításokon bemutatott művek kritikáiból és a művészek saját naplójegyzeteiből, visszaemlékezéseiből, tábori postájából.

Mintegy százötven köz- és magángyűjteményben őrzött festmény, grafika és szobor színes reprodukcióját közli a gazdagon illusztrált könyv, elsősorban a Magyar Nemzeti Galéria, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum, a debreceni Déry Múzeum, a gyomaendrődi Vidovszky Béla Helytörténeti Gyűjtemény, a kaposvári Rippl-Rónai Múzeum, a székesfehérvári Deákgyűjtemény és a zalaegerszegi Göcseji Múzeum anyagából. Ez a könyv elsőként közli számos magángyűjteményben lévő műalkotás reprodukcióját, így az Antal-Lusztig Gyűjteményből és Simon László magángyűjteményéből. Más művekről csak a kiállítási katalógusok és a korabeli sajtó tudósít, mert maguk a művek elpusztultak vagy elkallódtak.

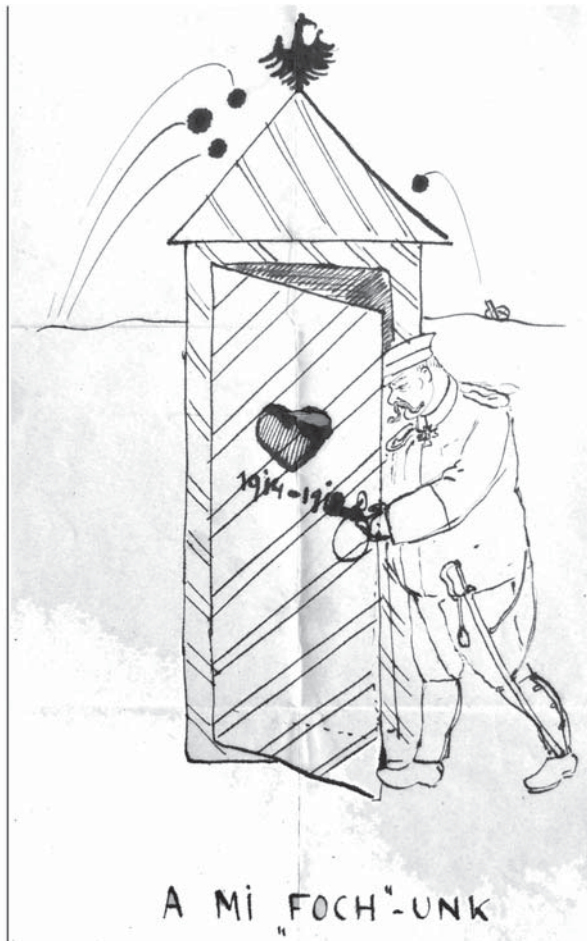
A háború kitörése előtti évek művészeti mozgalmai – kubizmus, expreszszionizmus, futurizmus – kevés nyomot hagytak a külföldön tanult magyar

Szini Gyula: Kiehezhető háború 1914–1920, tus, Petőfi Irodalmi Múzeum, Művészeti és Relikviatár | Képzőművészeti gyűjtemény, 73.192.1-3.

művészek alkotásain és azon belül is a háborús műveken, a lövészárkok és harcterek realitását nagyon különböző stílusban és technikával megőrkítő műveken. Számos mű valóban inkább sajtótudósítás, mintsem művészi igénnyel, műtermi nyugalomban megkomponált alkotás. Egy művész különböző háborús alkotásai között is óriási különbségek érzékelhetők: Vidovszky Bélának a doberdói csatát császári megrendelésre ábrázoló apokaliptikus víziója (72–74.) éles ellentétben áll a Duino váránál megőrkített nyugodt tájjal (68–69.). A háborúban harcoló emberek, a teherhordó állatok, az új fegyverek, az ismeretlen tájak megőrkítése nagy kihívást jelentett a művészeknek. Viszonylag kevés művész harcolt a fronton, a sajtó haditudósítói az utóvéddel együtt mozogtak, ezért inkább a tréneket, az elesett vagy sebesült katonákat és a hadifoglyokat ábrázolták. Számos rajz örökít meg szuronyos forgó-toló-záras ismétlőpuskával, gránátvetővel, gyalogsági ásóval felszerelt katonákat, kevesebben láthattak azonban lángszórós támogatással végrehajtott rohamot és tüzérségi megfigyelő léghajót. A hadifestők számos kisméretű rajzon ábrázolták a katonák arcvonásait, jellegzetes mozdulatait, majd műtermük nyugodt falai között nagyméretű kompozíciókat is alkottak.

A bemutatott művek főként a katonák életét és a hadszíntereket ábrázolják, nagyon kevés a szimbolikus kép. Az utóbbiak közül kiemelkedik Aba-Novák Vilmos 1937-ben felavatott szegedi Hősök kapujának története. A freskót 1946-ban lemeszelték a fehér lovon ülve rohamot vezető Horthy Miklós hangsúlyos alakja miatt, és csak az 1995–2001 közötti restaurálás nyomán vált ismét láthatóvá a kompozíció (124–133.). Egy másik allegorikus rajz a katonaként nem harcoló Molnár C. Pál 1916-ban készült grafikája (202–203.), amelyen Ferenc József osztrák császár és II. Vilmos porosz császár szekerét szuronyos puskás osztrák és porosz katonák húzzák.

Szini Gyula: 1918 aug., *A mi „Foch“-unk, tus*, Petőfi Irodalmi Múzeum, Művészeti és Relikviatár | Képzőművészeti gyűjtemény, 73.192. 4-5.

A korabeli közönség hadikiállításokon és a sajtóban ismerhette meg a műveket, többek között a *Művészet* és az *Új Idők* című folyóiratban. A háborúban részt vett művészek sora természetesen bővíthető, jelentősek például Barta Ernő (1878–1956) harctéri rajzai és Mühlbeck Károly (1869–1943) karikatúrái. A görög-makedón származású, de magát magyarnak valló Manno Miltiades (1879–1935) grafikus, festő- és szobrászművész huszár századosként például több képet készített a Gorodok melletti tragikusan végződött csatáról. Kóber Leó (1876–1931) grafikus festőművész, karikaturista ugyancsak bevonult a hadseregbe, és rajzaival, képeivel tudósította a hátországot, és elkészítette a *Háborús ABC* harmincegy tollrajzból álló sorozatát a Hadsegélyző Egylet megbízásából. Major Henrik (1890–1948) grafikus, festő a háború kitörése után nem sokkal megkapta katonai behívóját, s a temesvári lovas ezredhez osztották be katonának. 1915 végén megsérült, s Budapestre került az Új Szent János kórházba. A harctéren és a kórteremben egyaránt festett és rajzolt. Vértés Marcell (1895–1961) festő, grafikus, illusztrátor 1915-től ugyancsak bevonult katonának, és a fronton is rajzolt.

Halász Csilla szerkesztő az utószóban kijelöli a további kutatás lehetséges irányait: feltárássra vár az Osztrák Levéltár anyaga, hiszen a hadifestők

a bécsi Császári és Királyi Hadilevéltárnak voltak kötelesek beszolgáltatni alkotásaikat. Magyarországi gyűjteményekben is lehet még további háborús témájú műveket találni, például a Petőfi Irodalmi Múzeum „*Maradni szégyen, veszni borzalom*” Magyar írók az első világháborúban című kiállításán látható volt az író Szini Gyula (1876–1932) tussal készített karikatúrasorozata. Ennek első három lapja a *Kiéhezhető háború 1914–1920* címet viseli, s azt ábrázolja, hogy a La Manche-csatorna két oldalán szemben álló két nagyhatalom – a „John Bull”-ként megszemélyesített Egyesült Királyság és a „Deutsch Michel” nevű Németország – egyaránt óriási veszteségeket szenvedett a háború folyamán. A sorozat *1918 aug.* címet viselő, negyedik tagja azt mutatja, ahogy Foch francia marsall leborotválja II. Vilmos német császár bajszát. A sorozat befejező tagja *A mi „Foch”-unk* címet viseli, amelyen egy osztrák–magyar monarchiabeli tiszt bemegy az ágyúk kereszttüzeiben álló, csúcsán Habsburg sast viselő, katonai őrbódéhoz hasonlító tábori wc-be. A könyv utolsó fejezetében érintett háborús köztéri emlékművek szisztematikus feldolgozása is fontos eredményeket hozhat.

(Ludmann Mihály: *Művészek a háborúban 1914–1918*. Budapest, Látóhatár, 2015, 208 oldal)

SZÍNES EMLÉKEK 1956-RÓL

Csorba Emánuel

1956-os fényképeimet kis Zeiss fényképezőgéppel, az akkor elérhető, gyenge minőségű keletnémet színes filmre készítettem. Szenvedélyes fényképészként amikor csak lehetett, jártam a várost, és fényképeztem. A téma veszélyessége miatt az anyagot nem az OFOTÉRT-be adtam be kidolgozásra, hanem akkori munkahelyem, a Műgyetem Építészka fotóműhelyének vezetőjével, Peitsik Imre barátommal hívtuk ezeket elő. Akkoriban pozitív képeket nem lett volna tanácsos készíteni.

Műgyetemi tanársegédként – inkább csak hallgatóként, mint aktívan – részt vettem az október 22-ről 23-ra virradó éjszakán az egyetemen lezajlott párázs politikai vitákban. 23-án reggeltől a Műgyetem kertjében felsorakozva vártuk a felvonulás tiltása és engedélyezése körül a kormánnyal kialakult vita kimenetelét. Végül elindultunk a Duna-parton békésen vonulva a Bem térre. Hogy mennyire békés volt: arra emlékszem, hogy mellettem vonuló Harasta Miklós barátom néhány hónapos csecsemőjét babakocsiban tolt. A Bem térről átvonultunk a Parlament elé, a Kossuth térre. Utóbb átmentem a Rádióhoz, ahol már meleg volt a helyzet, időnként fegyverropogás. Nekem fegyverem soha nem volt, hazamentem családomhoz.

November 4. után, amikor a megtorlás elől kb. 200 ezren a zöldhatáron át hagyták el az országot, én is menekültem, de kivételes helyzetben voltam:

1956 – A forradalom napjai: a Rákóczi út 8. sz. ház előtt, s jobb szélén Csorba Emánuel, a színes felvételek készítője

néhány hónappal korábban hivatalból kísértem és tolmácsoltam az egyetemen a nálunk vendégként járó Scheunert professzort, az NDK-ban a cottbusi egyetem tanárát. Összebarátkoztunk, és ő meghívott, hogy '56 őszén tartsak néhány vendégelőadást egyetemükön. Erre a magyar hatóságoktól engedélyt és kilépővel ellátott szolgálati útlevelet kaptam. Ezzel az útlevéllel kényelmesen utazhattam vonaton Cottbusba. Németországban statikusként dolgoztam, és 1957 őszén akkor tértem vissza, amikor professzorom, Pelikán József táviraton értesített, hogy szükség van munkámra. Hazajöttem, 1960-ban politikai indokolással kidobtak az egyetemről. Pelikán professzor azt a tanácsot adta, hogy próbáljak külföldre menni dolgozni, mert idehaza számomra nem nő fű. Ő segített jelentkezésemet az Uneschohoz eljuttatni.

1964-től az Unesco, majd az Unido szakértőjeként bejártam az egész világot, és rengeteget fényképeztem. Ezeknek a képeknek nagy része is csak negatívban volt meg. Amikor feleségem is, aki az IAEA-ban matematikusként dolgozott, 2000-ben szintén nyugdíjba került, nekilátott negatívjainkat számítógépre vinni és javítani. Ekkor fedeztük fel újra 1956-os képeimet.

Családomnak az 1945-ös „felszabadulás” sok nehézséget és küzdelmet hozott. Édesapám pénzügyminiszteri tanácsosként a németek bejövetelekor, 44 éves korában közismert nácizmusellenessége miatt elvesztette állását. Üldözött zsidó barátait bújtatta, számosat megmentett. 1951-ben osztályidegenként kitelepítették és munkatáborba vitték.

Számomra 1956 nem októberben, hanem már februárban, sőt még jóval korábban megkezdődött. 1949-ben a Budapesti Műegyetemen avattak építészmérnöké. Nagy megtiszteltetésnek éreztem, hogy szeretett professzorom, a nemzetközi hírű dr. Csonka Pál, frissensült, zöldfülű mérnök létem ellenére felkínált nekem egy tanársegédi állást az általa vezetett Szilárdságtan Tanszéken. Boldogan elfogadtam, és nagy reményekkel vágtam neki a munkának. 1956 februárjában professzorom egy reggel szobájába hívott, és elmondta, hogy nagyon meg van elégedve oktatói, tervezői és kutatói tevékenységemmel. Ezért ismételtelen felterjesztett nemcsak kitüntetésre, hanem soron kívüli egyetemi adjunktusi kinevezésre is. Mindezekkel azonban az egyetem vezetőségének ellenállásába ütközött, mivel a kommunista pártszervezet és a DISZ vezetősége úgy ítélte, hogy osztályidegen származásom és ciszterci gimnáziumi neveltetésem által kialakított „nacionalista és klerikális” világnézetem miatt a hallgatóságot károsan befolyásolom, és ezért az első adandó alkalommal el is kívánnak bocsájtani.

Ezek után a Mohács körül pusztító árvíz elleni munkálatokra a hatóságok a Műegyetemtől mérnökök rendelkezésre bocsájtását kérték. Mivel erre önkéntes jelentkező eddig nem volt, Csonka professzor azt tanácsolta nekem, hogy jelentkezsem erre a munkára, amivel a társadalmi és politikai szerveknél talán jó pontokat szerezhetnék. Professzorom tanácsát nyomban megfogadtam, és a járványok elleni oltásokat megkapva, néhány nap múlva már az árvízről legjobban sújtott Homoród község tanácsánál jelentkeztem. A tanács – élén a tanácselnökkel – meglehetősen bizalmatlanul fogadta a fővárosi egyetemről odaküldött, tapasztalatlan fiatal mérnököt, akin még a tojánhéj is rajta volt. Azonban annyi volt a munka és tennivaló, és akkora a szervezetlenség, hogy hol itt, hol ott, de munkám mindig volt. A bajba jutott falusiak pedig örömmel fogadtak minden segítő kezet. Idővel a tanácselnök is rájött, hogy hol tudok használható segítséget adni: a megroggyant épületek megerősítésénél vagy lebontásánál, az életveszélyek megszüntetésénél, majd az új utcák és telkek kijelölésénél, az alapok kitűzésénél és az építésnél. Egyre több feladatra kaptam megbízást, hatáskört, és egy idő után állandóra melém volt beosztva egy adminisztrátor, aki helyszínen legépelte határozataimat. Ezt még egy fényképen is megörökítettem.

Azt nem tudom, hogy mennyi hasznomat vette a község, de biztos, hogy én sokat tanultam munkám során. Ezt évtizedekkel később vettem észre, amikor az ENSZ szakértőjeként természeti csapásoktól (árvizektől, földrendegésektől) sújtott területeken, Indiában, Bangladesben, Mexikóban, Indonéziában kellett segítségnyújtó projektek tervezetét elkészítenem.

A történeti igazsághoz az is hozzátartozik, hogy mindezekkel sem sikerült Csonka professzor úrnak elérni azt, amiért ezt a vállalkozásomat javasolta: igaz, hogy némileg később, de mégis azzal az indokolással távolítottak el a Műegyetemről, hogy ciszterci neveltetésemen alapuló „osztályidegen, nacionalista és klerikális” világnézetem miatt az egyetemi ifjúságra káros hatást gyakorolok.

BÚCSÚ KOVÁCS ANDRÁSTÓL

Lugossy László

„91 éves korom ellenére tele vagyok tervekkel. Soroljam fel őket? Nem tehetem, mert szünet nélkül szaporodnak a tennivalóim, és félrevezetném olvasóimat, mert amit ma beírnék, az holnapra már kevés volna, ahogy az is kevés, amit eddig leírtam.”

Ezek Kovács András utolsó mondatai *A szerencse fia* című önéletrajzi írásából. Becsukom a könyvet, és lehunyom a szememet. Képzetelem vetítővásznán megjelenik a kép, amely mindig élém tűnik, valahányszor eszembe jutnak azok a *Hideg napok*, dermesztően hidegek, filmgyári munkám első napjai András aszisztenseként. Azóta sem esett akkora hó, a Dunát jégpáncél fedte, a ködöt már mi borítottuk a tájra, és mi vágtuk a léket is, amely a tömeges megtorlás áldozatainak vesztőhelyét jelképezte a filmben. Ő a kamera mellett áll, a stábnak kiosztott, prémgalléros dzsekiben, elmaradhatatlan baszk sapkájában és vastag, fekete keretes szemüvege mögül figyel a jelenetet. Feszülten figyel, de különös módon ez a belső feszültség mégis szelíd vonásokat rajzol az arcára. Így látom Őt. Ez az a kép, amely képzetelem képernyőjére mindannyiszor rávetül, majd áttűnik – hol filmjeinek valamely jelenetébe, hol vele magával kapcsolatos emléktöredékeimbe, ahol András többnyire szenvedélyesen érvel, vitatkozik.

Igen, ez az Ő igazi eleme. De nem az önmagáért való vitatkozás, amely – ahogy azt a *Falakban* megfogalmazza – csak arra jó, hogy levezesse a feszültséget és megbénítsa a cselekvést. Filmjeinek hősei szinte kivétel nélkül erkölcsi kérdéseket járnak körül, a cselekvés és nem-cselekvés dilemmája feszíti őket drámai erővel, és nem mellékesen mindez a közösség iránti felelősségük mércéjével is megméri. Igen, a magyar filmművészet hatvanas években induló megújulásakor ez még szempont volt.

Szülőfalujából, az erdélyi Kidéből Kolozsvárra, ahogy András nevezte, második szülőhelyére került internátusba, ahol úgy találkozott a népi írókkal, hogy a vasárnaponként bibliaórát tartó teológus a 13 éves kisdíák kezébe adta Szabó Zoltán *Tardi helyzet* című könyvét. A könyv lekötötte, élvezettel olvasta. Úgy negyven év múlva személyesen is találkozott a londoni emigrációban élő szerzővel, és megvitatták, hogyan hatottak később a *Magyarország felfedezése* című sorozat írásai az akkor már nemzetközileg elismert filmrendező munkásságára.

Erről leginkább dokumentumfilmjei tanúskodnak. A legendás *Nehéz emberek* legutóbb a film ötvenedik születésnapján Andrással együtt nézhettem meg az Urániában. Nem tudtam meghatódottság nélkül figyelni, ahogy a vetítést követő közönségtalálkozón a kilencvenedik évében járó mester testileg ugyan meggyengülten, de változatlan szellemi hévvel magyarázta az érettségi korú gimnazistáknak, milyen volt a Kádár-kor, amelyben a film született, kikkel hadakoztak azok a „nehéz emberek”, hogyan találkozott párizsi ösztöndíjasként a *cinéma vérité* módszerével, amelynek aztán itthon ő lett egyik meghonosítója. Szavaiból félreérthetetlenül kitetszett, hogy a filmrendezést tettek tartotta, cselekvésnek.

Ahogy a *Labirintus* filmrendező hőse mondja: „Én használni akarok azzal, amit csinállok.” S hogy ez egyben milyen belső drámát, művészi dilemmát je-

lent, az pont ebből a filmjéből érződik, ahol a rendező választásra kényszerül a közönségsikerrel kecsegtető melodráma és a személyes meggyőződése által diktált valóságghú ábrázolás között. Ez utóbbit választja, mert az igazi énjét képtelen álarc mögé rejteti.

Mint azt a könyve címe is sugallja, magát a „szerencse fiú”-nak tartotta, s számtalan véletlennek, szerencsés találkozásnak tulajdonított meghatározó szerepet élete és pályája alakulásában. De én nem a véletlen művének gondolom, hogy filmrendező lett, még kevésbé azt, hogy közösségi emberré vált – mert András igazából az volt, aki korán, tudatosan elindult az ide vezető úton.

Szülőfalujában nem volt mozi. A nagyapja ezért sokáig azt se nagyon tudta elképzelni, hogy miféle mesterségre adta unokája a fejét. S mivel András számtalan külföldi utazásáról gyakran küldött neki képeslapot, végül elkönyvelte, hogy a filmrendező bizonyára afféle utazó ügynök, olyan, mint akik Kidébe is jártak Kolozsvárról, portékáikat kínálva.

A kolozsvári diák figyelmét a hetente olvasott kritikák terelték a filmre. A futószalagon készült fehértelefonos magyar filmeket felületesnek érezte, elolvasott minden filmről szóló elérhető írást, fejébe vette, hogy filmrendező lesz, de egészen más szellemiségű filmeket fog csinálni, mint az álomgyár hamis produktumai.

1944-ben, miután a Keleti pályaudvaron leszállt az ingyen vonatról, első útja a Gyarmat utcába vezetett, de a Hunnia filmgyár kapuját zárva találta, a front közeledtével ugyanis félbeszakadt a filmgyártás. Később erre emlékezve ezt írta: „Nekem az volt a fontos, hogy abban a városban lehetek, ahol magyar filmet gyártottak és fognak gyártani.”

A nyilas kormány rendelete szerint be kellett vonulnia, de kalandfilmbe való fordulatok után megszökött a nyilas karszalagos csendőröktől. Amint véget ért a háború, felkapaszkodott egy tehervonatra, s irány hazafelé, Erdélybe. 1946 nyarán ott olvasta a *Szabad Népb*en megjelent hirdetést, hogy a budapesti színiakadémián elindul a filmrendezőképzés. Azonnal beadta az útlevelekérelmét, s mivel Bukarestből válaszra sem méltatták, visszaszökött Magyarországra, jegy nélkül, a vonat ütközőjén utazva. Ezúttal a Nyugatiba érkezett, ahonnan mezítláb ment végig a Bajcsy-Zsilinszky úton, mert a kalandos éjszakai rohanásokban a bakancs feltörte a lábát. Így érkezett meg a felrobbantott Erzsébet híd romjai mellett a Györfly-kollégium épületéhez. Makacs, céltudatos törekvéssel jutott el kimagasló alkotásokban gazdag művészi pályájának rajtvonalához, a főiskolára, ahonnan azután olyan nagyszemű tehetségek társaságában vágott neki a távnak, mint Makk Károly, Fehér Imre, Bacsó Péter, Jancsó Miklós. Igen, a *Fényes szelek* nemzedéke. Nagyszemű elődeink, s nemcsak a mi nemzedékünké, de az utánunk következőké is. Nem árt észben tartanunk, hogy a magyar filmtörténet az egymást követő filmes nemzedékek megbecsülendő és megőrzendő öröksége.

Közösségi ember volt, született vezető egyéniség, a szó legnemesebb értelmében az. Rátermett és elhivatott. Már negyedikes gimnazistaként megválasztották önképzőköri elnöknek, holott ezt a tisztséget előtte mindig valamilyik nyolcadikos, érettségiző diák töltötte be. Megbízták az ifjúsági könyvtár vezetésével, s kezdeményezésére a polcokon megjelentek a népi írók művei. Felső társaival kijártak a mezősi falvakba, olvasnivalót vittek a szórványban élő magyaroknak. Érettségi előtt kimentek olyan falvakba, ahol már nem volt református lelkész, András mondta, hogy melyik zsoltárt énekeljék, és meg úgymond prédikált is, s Móricz Zsigmondról és a népi írókról mesélt.

A szociológiából ismerte meg az adatot, hogy ugyan Magyarország lakosainak kétharmada kétkezi munkás, de az ő gyerekeiknek csak öt százaléka jut el iskolába. Tehetségkutató akciókat szervezett. 1945 elején Kolozsvárt megalapították az első népi kollégiumot, és Móricz Zsigmondról nevezték el. Andrást kollégistatársai „Papá”-na” szólították, pedig alig volt köztük korkülönbség. 1946-ban diákcsereével Győrffy kollégista, s a következő évben már a Horváth Árpád színész-kollégium vezetője mindaddig, míg a Nékoszt fel nem számolják. Az államosított filmgyárban, ahová a főiskola elvégzése után kerül, nem sokára a dramaturgia vezetője. 1957-ben a központi dramaturgiát megszüntetik, létrejön a stúdiórendszer, és 32 évesen, kivételesen gazdag élettapasztalat és tudás birtokában végre megkezdheti filmrendezői pályáját.

Minden film olyan varázstükör, amelyben hol itt, hol ott előtűnik alkotójának egyébként láthatatlan alakja, akár akarja, akár nem. Néha felvillannak előttem filmjeinek azon részletei, amelyekből mintha ő maga nézne vissza rám.

Mikor a *Falak* hőse azt meséli, hogy foglalta le annak idején a csepeli gyáros villáját hatvan szegény kollégista számára, vagy mikor a címadó kínai pantomim VII-en látott élményét elevenítik fel a párizsi utcán – ezek az Ő személyes történetei. Odaképelem Őt magát is a reformértelmiségiek házibulijának szinte *cinéma vérité* módszerrel felvett jelenetébe, hiszen az ott élesen felvetett erkölcsi kérdések kompromisszumról, hatalmi visszaélésekről szólnak, arról, hogy bennünk húzódnak a láthatatlan falak. Ezek mind-mind az Őt személyesen is feszítő dilemmák is. De akárcsak a *Falak* hőse, aki személyes kockázatvállalással is az ütközést választja, úgy vállalta Kovács András is hol a nyílt, hol a lapangó konfliktusokat – többek között a Filmművész Szövetség főtítkáráként, majd elnökeként – a filmszakmánk számára létfontosságú ügyekben.

De elsősorban a filmjeiben. Már magával a *Hideg napok* témaválasztásával is bátor tetterre szánta el magát. Szembe kellett néznie számtalan előítélettel, parázsló indulattal, még azzal is, hogy hazaárulónak bélyegzik, mert bár filmjének mozgótereje nem a történelmi ítélet indulata, hanem az árral sodródó ember belső világának lélektani vizsgálata, ez a remekmű mégiscsak kíméletlen szembenézésre készíti a nézőt az újvidéki tömeggyilkosság semmivel sem menthető rémtettével.

Peregnek előttem az emlékezetes pillanatok és képek. A faltól falig járkáló, kétségek közt vergődő foglyok a *Hideg napok* cellájában, ahogy a hófehér börtönfal vészjóslóan emlékezteti őket a hóval fedett külvilágban elkövetett bűneikre. A *Bekötött szemmel* látomásos képsora, ahogy a Donhoz vezényelt magyar bakáknak *képzeltben* ugyanúgy fehér kendővel kötik be a szemét, ahogy a kivégzőosztag elé állított katonaszökevényét a *valóságban*. A felajzott ménék patáinak drámai sodrású rohanása, a parasztfiúból lett telepvezető és az internált katonatiszt urak halálos végű összecsapása a *Ménesgazda* aknákkal, géppisztolyropogással körülzárt világában. Ez a remekmű máig nem veszített művészi erejéből, mint ahogy Kovács András gazdag életművének színe-java máig érvényes, s jó lenne remélni, hogy filmjeit a jövő nézői is befogadják majd.

„Szülőfalumról, a házak fényképeivel még '42-ben kiadtak egy könyvet. Ezt mindig a kezem ügyében tartom. Egyik példányát balatonarácsi, a kideiekéhez hasonló házunkban őrzöm. Harminchetedik éve töltjük itt az év nagy részét, előtűnk, ha nem is karnyújtásnyira, ott a gyönyörű tó, körülöttünk meg szülőfalum erdős dombjai, amelyeket hegyeknek neveznek. És még a kapával is megbarátkoztam. Ennek titka, hogy nem hajnali ötkor kezdek kapirgálni a szőlőben, hanem hol délelőtt, hol délután. Nem csoda, ha megkedveltem a kapálást, sőt élvezem.”

Andris!

Mesélted, hogy Nagyapád minden unokája születésekor ültetett egy diófát. Az a fa, amelyet a Te születésedkor ültetett, ma is ott áll a kidei kertben.

A filmen, amely képzeletem vetítívásznán pereg, ahol filmjeid s a Hozzád kapcsolódó emlékeim váltják egymást szabálytalan rendben, olykor előtűnik egy terebélyes diófa, a fekete-fehér tónusgazdag színvilágában, ágai közt átszűrődik a napfény... Szomorú az elválás, de akik ismerünk és tisztelünk, megőrizzük szeretettel az emlékedet, és köszönjük, hogy hosszabb-rövidebb időre útitársadul szegődhettünk.

Isten Veled, Barátom!

Nyugodj békében!

TÉRKÉP ÉS TÖRTÉNELEMKÖNYV SEGÍT ÁLLAPOTUNK MEGÉRTÉSÉBEN

Bod Péter Ákos

Minden értelmes társadalmi diskurzus kritikus kérdése, hogy ügyeink tényszerű megítéléséhez mit tekintünk mércének. A vitákban persze keverednek az érvekkel az érzelmek, a tényekkel a percepciók. A közvélemény jelentős, sőt talán növekvő része nehezen helyezi el viszonyainkat a sokszínű, gyorsan formálódó európai folyamatokban. Sokan hajlamosak bármely gondot vagy nehézséget a magyar balsors újabb csapásának tekinteni, másfelől viszont a sikert, az események kedvező alakulását páratlan győzelemként értékelni – hogy aztán a külvilág kalaplevételének elmaradását megint csak betudhassák az idegenek érzéketlenségének.

Nyilván van társadalomtudományos magyarázat nemzeti önértékelésünk bizonytalanságaira. Persze ez sem kizárólagos magyar ügy. Nem ok nélkül adta Bibó *A kelet-európai kisállamok nyomorúsága* címet 1946-os írásának, amelyben a görcsös félelmi állapot, a hamis realizmus, a nemzeti materializmus fogalmaival írta le a gondolati zavar jegyeit a valamikori Monarchia nyomában létrejött országokon széttekintve. Mondhatjuk magunkról, hogy nem vagyunk és sosem voltunk kelet-európaiak, sőt immár azt is állíthatjuk, hogy hazánk a mai Európában nem számít kisállamnak, ám ami igaz, az igaz. Egy sor társadalom-lélektani vonatkozásban valóban régóta osztozunk a Lajtától keletre fekvő térség nemzeteivel. Ha ez úgy volt Bibó idején, hasonló a helyzet most is, amint erről szakszerű közvélemény-kutatások eredményei és személyes tapasztalataink bőséges tanúságot adnak. Sőt sajnos előnytelennek minősíthető változások is megfigyelhetők a térségben elfoglalt helyzetünket illetően, mind az értékrend vonatkozásában, mind a mérhető teljesítmények ügyében.

A trendek felvázolása előtt azonban idekíváncozik egy személyes vonatkozás. Pályafutásom egy váratlan fordulata nyomán 1995 elején Londonban találtam magam, az EBRD nevű nemzetközi fejlesztési bank igazgatótanácsában. Hazámon kívül három másik ország gazdasági ügyeinek képviselőjeként

1956 – A forradalom napjai: felkelők harckocsija

hamar megtapasztaltam, hogy a magyar, cseh, a horvát és a szlovák állami emberek elég hasonlóan viszonyultak a külvilághoz. Akkor főként a szlovák tisztségviselőknél, köztük magas polcon levőkön éreztem nagy önbizalomhiányt a nyugati partnereikkel kapcsolatban, és bármely érdeklődésre vagy véleményeltérésre azzal reagáltak, hogy a nyugatiak nem értik meg az ő sajátos gondjaikat. Jó néhány évvel később, a szlovák uniós elnökség idején már tapasztalható volt, hogy egy új tisztségviselői generáció mennyivel járatosabb a (nyugat-)európai gondolkodásmódban. A „minket nem értenek meg” érzéslést viszont ott is, és a többi ország tisztségviselőitől is sűrűn lehetett hallani.

E négy ország sajátos gazdasági érdekeit és kormányzati szempontjait kellett az igazgatótanácsban képviselnem. Ám hamar kiderült, hogy az úgynevezett nemzeti sajátosságok és egyedinek gondolt problémák tulajdonképpen meglehetősen hasonlóak voltak minden érintett ország esetében. Sőt az igazgatótanácsban ülő nyugati kollégák sem tagadták, hogy ilyen ügyekkel korábban náluk is küszködtek, mint például hogy miként lehetne viszonylag tisztességesen, ám gyorsan privatizálni a lomha állami vállalatokat, mit kezdjenek a végleg fölöslegessé váló acélgyári munkásokkal és szénbányászokkal, hogyan birkózzanak meg a városokba zúduló volt agrárnépességgel.

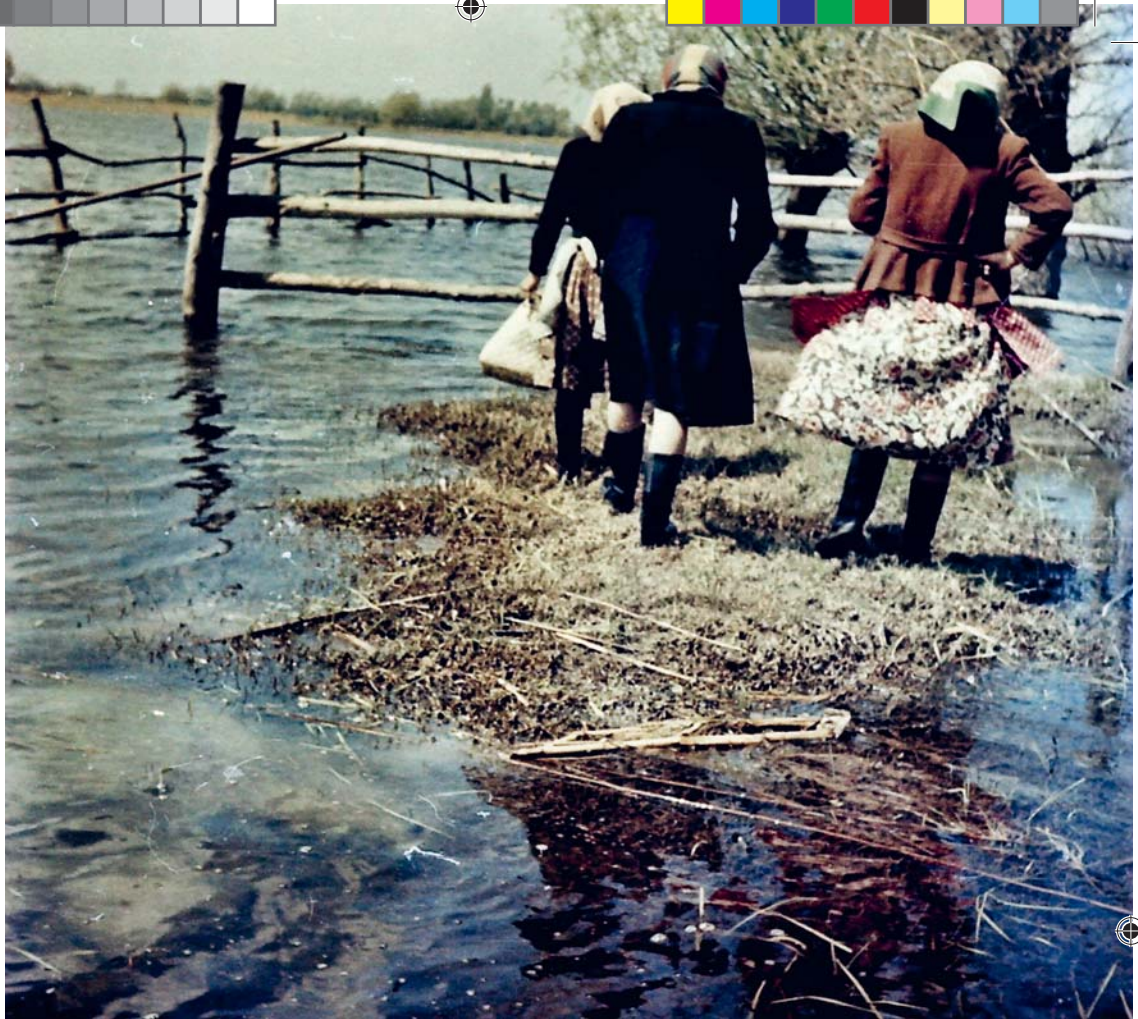

Korábbi magyar kormánytagként, nemzeti banki vezetőként akkor az egyik héten a horvát érdekek szószólójaként, a rákövetkező ülésen Szlovákia képviselőjében kellett érvelnem, aztán pedig cseh vagy magyar fejlesztési ügyet prezentálnom, és rögtön szembesültem azzal, hogy sokkal ritkább a sajátosan magyar ügy, mint valaha gondoltam volna. A ténylegesen meglévő sajátosságaink leginkább mértékbeliek, és nemcsak a szűkebb földrajzi térségünkhez mérve: fejlett európai országok is átestek a minket próbára tevő dilemmákon, legfeljebb a fiatalabb nyugati kollégáknak azok már a régmúlt kódébe vesztek.

A kitérő azért tartozik ide, mert ez a háttér érzékelteti, hogy az 1990-es rendszerváltozással járó súlyos kihívások nagy része általános érvényű. Ám a történelmi pillanat sajátos: a nyugati donor-országok addigra már túljutottak a maguk hasonló korszakán, és három évtized gyors gazdasági fejlődése, társadalmi modernizációja elfeledtette velük korábbi nehézségeiket. Ráadásul akkor, az 1990-es évtizedben jutott a csúcsára a győzedelmes globalizáció. Valóban sokan hitték Nyugaton és nálunk, hogy egyetlen út vezet a jövőhöz, és minél kisebb helyi eltérésekkel veszi át a legjobb gyakorlatot („best practice”) valamely fejlődésben levő nemzet, annál jobb lesz mindenkinek, legfőképpen a sikeres mintát átvevőnek.

Mindéz persze jóval a nagy pénzügyi krízis előtt történt, amikor még lendületesen növekedtek a fejlett nyugati gazdaságok, de nem csak azok. Az európai periféria – erről ma kevés szó esik – igen gyors fejlődésen ment át. A spanyol, az ír és a görög (igen, a görög) reálbérek sokkal gyorsabban emelkedtek az 1990-es években, egészen a 2008-as kritikus esztendőig, mint a francia, a brit vagy a német bérszint. A beruházások dübörögtek, a peremvidék jövedelmi felzárkózása jól haladt. Ma már nyilvánvaló, hogy az olcsó hitel túl sokakat buzdított eladósodásra az Európai Unió peremén, ahol az anyagi gyarapodás üteme éveken át jóval felülmúlta a termelékenységjavulást. Majd amikor beütött a pénzügyi válság, nehéz esztendők jöttek, legfőképpen a gazdaságilag igen nyitott gazdaságokban, és a nagy visszaesést csak lassú javulás követte: a volt tervgazdaságok csoportjában öt, hazánkban hat év kellett a 2008-as válság előtti termelési szint újbóli eléréséhez, lakossági fogyasztásunk pedig még mindig az egy évtizeddel korábbi szint alatti.

Ezekkel az évekkel a hátunk mögött nem meglepő, hogy a negyedszázados rendszerváltozási folyamat mai megítélése sokaknál negatív. Pontosabban, még tovább romlott, és többségbe kerültek azok, akik a volt keleti blokk országainak felzárkózási kísérletét egészében sikertelennek ítélik. Nem csupán szubjektív életérzésről van szó: legutóbb Tölgyessy Péter az Eötvös Csoport rendezvényén az 1960-as évek európai perifériájának néhány sikerországához mérve adatolta az állítását, miszerint Magyarország sikertelen, és nem csak újabban. Ez a minősítés első hallásra éles eltér a kormányzatétól, de nem teljesen. A kormány médiaüzenete korábban a 2010-et megelőző nyolc év, ám mind gyakrabban a két megelőző évtized sikertelenségét exponálta az új éra eredményeinek taglalása előtt. A pozitív üzenet („Magyarország jobban teljesít”) pedig nem részletezi, hogy kihez és mihez képest jobb a teljesítmény, és honnan is kell számítani a javuló eredményeket. Vezető kormánytisztviselők 2013-tól bekövetkező gazdasági növekedési fordulatról írnak. Nem is tehetnek másképpen, hiszen a gazdasági adatokat csak akkor lehet nagy sikerként prezentálni, ha abból kimarad a visszaesést hozó 2012-es esztendő.

Az 1956-os tavaszi árvíz Homorudnál, Mobács mellett

Amint e lapban korábban már kifejtettem: a nemzetgazdasági adatokra alapozott minősítés nagyban függ az átfogott időtávtól, valamint attól, hogy ugyanezen idő alatt milyen a hasonló helyzetű nemzetek teljesítménye. Vegyük a rendszerváltás első néhány évét: ugyan súlyos visszaesést hozott, de a térség hazánkkal együtt egy évtized alatt mégis visszaintegrálódott a nyugati közösségbe. Igaz, a rendszerváltás történeti pillanatában reméltnél és kalkuláltnál sokkalta nagyobb lett az átalakulás gazdasági és társadalmi költsége. A 1990-től 1999-ig tartó legnehezebb, első szakaszban gazdaságunk gyökeres szerkezetváltáson esett át, míg végre jövedelemtermelő képessége meghaladta az „utolsó békeévet”. Térségünk más országainak nemzeti jövedelme is ekkortájt érte utol a szocialista korszak záróévének szintjét.

Ennél azért sokkal jobb eredményeket vártunk mindannyian a térségben. Mint ahogy a nemzetközi szervezetek tanácsadói sem gondolták 1990-ben, hogy hat, nyolc vagy akár tizenkét év is kell a volt szocialista blokk országában ahhoz, hogy az ésszerűbbnek és hatékonyabbnak tétélezett piacgazdasági rendszeren belül a rendszerváltoztatók utolérjék az amúgy sem magas bázisévi nemzeti jövedelmi szintet. Am akármilyen volt is a vártnál nagyobb átalakulási veszteség oka, Magyarország az elsők között teljesítette a penzu-

mait. Bár a magyar átmenetet levezénylők sosem váltak a külföldi médiában annyira felkapottá (leszámítva Bokrost, az itthon és nyugaton gyakran túlértékelt kiigazítási csomagjával), mint a gyors privatizációt meghirdető Václav Klaus, vagy a nagy megszorításokkal a múltat lezáró Balcerowicz, de objektív mutatók alapján sikeresnek minősíthető Magyarország első évtizede.

A második szakasz, gyakorlatilag a második évtized viszont már relatív ütemvesztést hozott hazánk számára. Itt különösen fontos szerephez jut a mérce megválasztása. Sokféle értelmes vonatkoztatási keret létezik: másképpen ítéli a gazdaságtörténész, megint másként az üzletember, a hivatalban levő politikus. De – amint erről a *Magyar Szemle* 2017. februári számában (*Mihez mérjük magunk?*) volt alkalmam írni – a referenciakeret megválasztása nem ízlés kérdése. Mérce lehet saját előzményünk, vagyis a megelőző évtized: ebben az összevetésben az egyéni jólét általános szintje nőtt, egészen 2008-ig. Ám a társadalmi-gazdasági szerkezet mélyáramlatai és a közvélemény mindmáig meghatározó irányzatai alapján hosszabb távon a valamikori Monarchia a mérvadó regionális keret, középtávon pedig, ami a politikai rendszerváltozástól az uniós tagság elnyeréséig terjedő időszakra vonatkozatható, a visegrádi hármas (majd a szlovák-cseh válást követően: négyek) adják a természetes referenciakeretet. A Monarchia volt alkotóelemei és szomszédjai közül a délszláv államok (Szlovénia, Horvátország, Bosznia, Szerbia) sajátos felbomlási folyamatuk miatt egy időre külön pályára kerültek. A román és bolgár átalakulás pedig még a szlováknál is nehezebben indult az első évtizedben. E regionális keretben viszont egyértelműen sikertelen Magyarország második évtizede. A legegyszerűbb gazdasági mutatók (egy főre jutó GDP, termelékenység, országkockázati besorolás) szerint minden gondja és belpolitikai zaja ellenére Csehország és Szlovénia állt továbbra is az élen, a gazdag Ausztriát most nem is említve. Ebben nincs is meglepetés. Az viszont már a második évtized, valamint a harmadikból eddig eltelt évek meglepetése, hogy Szlovákia és Lengyelország is hazánk elé került a gazdasági teljesítmény terén.

Úgy is mondható: szomorú meglepetésünkre mostanra hazánk a visegrádi társak mögé csúszott a gazdasági mutatók szerint. De nemcsak azok tükrében. A társadalmi fejlettség mutatójaként is használt HDI (Human Development Index) viszonylag reális képet ad az érintett társadalmak átlagos állapotáról (UNDP, 2016). Az index a várható élettartamot, az iskolázottságot és egy főre jutó bruttó nemzeti jövedelmet sűríti egyetlen adattá. Hazánk a világ ötvenegy legfejlettebb országának csoportjában (mely kezdődik Norvégiával, Ausztráliával és Svájjal, és végződik Oroszországgal, Romániával és Kuvaittal) a 2015-ös teljesítmények alapján a 43. helyen található (0,84-es átlagszámmal). Említsük meg a történelmi összevetésben mérvadó német és osztrák adatot (0,92 illetve 0,89): hozzájuk képest, amint várható, jelentősen le vagyunk maradva. Jöjjön a másik három visegrádi állam: Csehország 0,88; Lengyelország 0,86; Szlovákia 0,85 – mind előttünk állnak átlagos társadalmi fejlettségben. A szlovén adat: 0,89, ami az osztrákkal megegyező. A magyar humán fejlettségi elmaradás tehát a V4-ben csekély, de mérhető. Megelőzzük viszont a montenegrói (0,81) vagy a román szintet (0,80), valamint a második országcsoportba sorolt országokat, így Bulgáriát (0,79) és Szerbiát (0,78).

Ha valaki idegenkedik az aggregált mutatóktól, tekintheti az oktatás állapotát, ideértve azt a nyilvános adatot, mely szerint a magyar fiatalok ötödének súlyos szövegértési hiányosságai vannak, vagy a demográfiai mutatókat, az életmód jellemzőit (az alkoholizmus, elhízás, dohányzás és egyéb

függőség adatait). Ezekkel a visegrádi térségben nem állunk jól, a tőlünk délre és keletre lévő társadalmak többségénél még mindig jobb a helyzetünk. A társadalmi értékrendek mutatói jelzik, hogy a magyar lakosság jelentős része bizalmatlan a hatóságokkal, a honfitársaival szemben, az erős kéz politikáját nagy hányad többre tartja a demokratikus hatalomgyakorlásnál, és egyéb mutatók alapján is sokkal közelebb áll mondjuk a bosnyák-szerb értékrendhez, mint a cseh vagy lengyel mintához (ismét csak nem említve a német vagy más fejlett európai társadalmat).

Az EU új tagországainak átlaga minden gond ellenére meglehetősen sokat közeledett a nyugat-európai társadalmi standardokhoz. A térség némileg le van maradva a képzettségi és egészségügyi tényezőkben a Nyugattól, de nem olyan mértékben, mint a gazdasági fejlettség szokásos mutatója (egy főre jutó GDP) vagy az utca emberének olyannyira fontos országos bérszint terén. Az adatok üzenete: az európai peremvidéken a humán adottságokat illetően csupán mennyiségi a lemaradás, országonként különböző mértékben, a nyugat- és észak-európai társadalmakhoz képest, amelyek azonban az anyagi terén egy minőségi fokkal feljebb állnak. Ez a szituáció elvileg esélyt adhatna a sebes felzárkózáshoz, a társadalmi és gazdasági fejlettségi szint utoléréséhez, különösen azóta, hogy a peremvidék bekerült az EU-ba. A 2004-es nagy keleti bővítéssel, illetve a két balkáni ország esetében 2007-ben, legutóbb Horvátország viszonylatában bekövetkezett az a jogi változás, amely intézményes támaszt és anyagi forrást is nyújt a felzárkózáshoz. Másfelől viszont a teljes jogú tagság elnyerésével felerősödtek az európai jólét iránti egyéni aspirációk, ám a közvetlenül összemérhetőség inkább csalódást okozott a peremvidéki társadalmak mozgékony, aktív rétegeiben.

A viszonylagos társadalmi fejlettség (a kielégítő HDI érték, a megfelelő PISA-felmérési helyzet, a javuló életkilátás) önmagában nem mérvadó: egy adott ország státuszába az intézményi hovatartozás is beleszámít. A teljesítmény- vagy állapot-indikátorok alapján hasonló helyezesű Bulgária, Románia, Montenegró és Szerbia közül az első kettő immár egyenjogú tagja az Európai Uniónak, míg a másik kettő nem az. Más összefüggésben fontos a NATO-tagság.

Megint más okok miatt számít a közös európai fizetőeszköz átvétele: Szlovákia és Szlovénia (valamint az elemzésből eddig kihagyott három balti ország) tagja az euróövezetnek. Hazánk és az ingadozó álláspontot elfoglaló Csehország, Lengyelország viszont nem. Romániáról és Horvátországról tudható, hogy kormányuk ambicionálja az euróövezeti tagságot, és az első adódó alkalommal minden bizonnyal belép. Ezek az intézményi eltérések már eddig is kihatottak egy tagország külső megítélésére, és az uniós ügyek befolyásolásának képességére, de a brit kilépésről meghozott döntés, majd a 2017-es francia elnökválasztás ismeretében még kritikusabb lehet a peremhelyzetű tagországok besorolása.

A magyar sikertelenség Tölgyessy-féle tézise, amely az utolérési remények kudarcára hivatkozik, implicite azt feltételezi, hogy a történelmi felzárkózás (visszazárkózás) az igazi mércéje egy ország sikerességének. Amint azonban maga is elmondja, a peremvidéki vagy fél-periferiális helyzetből csak nagyon kevés országnak sikerült az elmúlt évszázad során bekerülnie a fejlett világ belső magjába. A szokásos listán Finnország, Írország, Spanyolország található (az utóbbi esetében különösen kérdéses, hogy jó kifejezés-e e bekerülés, hiszen volt olyan történelmi időszak, amikor a korszak fejlett, vezető hatalma volt a spanyol birodalom).

Ám számít-e a jelen generációnak az, hogy apja, nagyapja, vagy különösen ükapja idején hazája hogyan állt az akkori vezető térségekhez képest? Érezne-e elégtételt egy majdani cseh fiatal annak a hírnek hallatán, hogy 2028-ban hazája egy főre jutó hazai terméke elérte az (akkori) EU átlagos egy főre jutó GDP-mutatóját? Aligha. Hasonlóképpen, a mai magyar fiatal és kevésbé fiatal korosztály számára ha van sikertelenség hazánk fejlődésében, az nem önmagában az uniós átlaghoz való felzárkózás lelassulása-leállása. Ez utóbbi tény, de valójában elemzési eszköz: olyan mérce, amelyik az ország múltjához, korábban befutott pályájához viszonyít, és ezzel segítheti az elemzői eligazodást. Ám siker és sikertelenség dolgában az egyes ember – munkavállalóként, szülőként, szavazópolgárként – más motívumok alapján dönt. Még a póré anyagi döntés is bonyolultabb annál, mint hogy hol, melyik országban jobban a bérek. Hiszen mindig lehetett tudni, hogy vannak gazdagabb országok, ahol a jövedelmi viszonyok sokkal jobbak, mint a peremvidéken. Am ettől az ismerettől mondjuk Portugália még nem ürült ki, noha nyilván elég sokan tényleg átköltöztek átmenetileg vagy végleg Luxemburgba, Hollandiába vagy Norvégiába az elmúlt fél évszázad során. De nem mindenki. Mint ahogy országon belül sem automatikus a vándorlás. Ámbátor figyelemre méltó, hogy egészében apadó lélekszámú Magyarországon a központi fekvésű, Budapestet magába foglaló régió az egyetlen, ahol az elmúlt tíz évben nőtt a lélekszám, és minden egyes más régióinkban csökkent.

A nemzetgazdasági változók, sőt még a kézzelfogható üzleti adatok, mint a bérszint, anyagi fogyasztás is inkább csak magyarázzák, színezik, árnyalják itt vizsgált témánkat. A múltunk és a földrajzi (valamint geopolitikai) helyzetünk sokat megmagyaráz abból a kettősségből, amely itt minden államra jellemző: tájékozódási pont, egyéni és politikai ambíciók tárgya az a Nyugat, amelytől időről időre elszakítottak nagy történelmi mozgások; másfelől olyan mércét is jelent a kontinens gazdagabb fele, amelynek nagyon nehéz, és sokak szerint lehetetlen eleget tennünk a térségnek. Ám pontosan a nemzetközi összevetésben látszik, hogy ugyanezt a kettősséget, az ebből fakadó feszültséget bizonyos nemzetek jobban, sikeresebben élik meg. A kemény társadalmi-gazdasági adatok azt is jelzik, hogy ugyanazon ország életében is vannak sikeresebb („jobban konvergáló”) szakaszok, amelyeket azután relatív visszacsúszások követhetnek. Ezért sem szabad belenyugodni a sikertelenség kimondásába. Mint ahogy az alaptalan sikerpropaganda is kártékony, idővel a valóságtól való elszakadása miatt visszaüt.

A sikertelenség közvetett bevallása, a teljesíthetetlennek gondolt feladat (a fejlett országok csoportjába való végleges és kétségtelen bekerülés) feladása az is, ha a fejlett világot mint olyat hanyatlónak, dekadensnek deklarálja valaki. Ezzel kiiktatja azt a tájékozódási keretet, amelyhez mérni lehet viszonyainkat. Akkor marad a múlt, és tér nyílik az opportunista módon megválogatott siker-mércék számára. Nem lehet kétséges, hogy mindig található olyan összehasonlítás, amellyel tetszőleges eredmények vezethetők le a politikai vitákban. Ám a nemzet tényleges viszonyairól valóban csakis releváns mércék alapján folytatható értelmes társadalmi diskurzus. Különösen fontos ennek a tételnek a komolyan vétele most, amikor a körvonalazódó német–francia egyetértéssel megerősítve Európa nekilát intézményi rendje újragondolásának.

IRODALOM

- Bibó István (1946): *A kelet-európai kisállamok nyomorúsága*. Argumentum Kiadó, 2011, Budapest
- EC (2017): Spring Forecast, Hungary. https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/ecfin_forecast_spring_110517_hu_en.pdf
- IMF (2017): Hungary - Country Report. No. 17/124
- Tölgyessy Péter (2017): *Elégedetlenségek áradatában nagyra növekedett főhatalom – az Orbán-rendszer működése és vélhető jövője*. Előadás. http://hvg.hu/itthon/20170511_Tolgyessy_Peter_Orban_diadalmasan_menetel_a_zsakutcaba
- UNDP (2017): Human Development Report, 2016. http://hdr.undp.org/sites/default/files/2016_human_development_report.pdf